

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਬਾਬੇ ਕੀਤੀ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਂਤ ਸਿਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ

ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲਾ

ਭੇਟਾ 32 ਪੈਸੇ

ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਚਲਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸੰਬੰਧਤ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬੜਾ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਵੀਨ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸੱਚੀ ਗਲ ਸਗੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਧਰਮ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਦੇ ਨਵੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ, ਥੋੜਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤਾ, ਅਵਸ਼ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਬ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਜੰਮੇ ਪਲੇ। ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਵਰਤ ਰਹਿਆ ਆਤਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਸੰਤ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਆਦਿਕ ਸੰਤ ਭਗਤ ਪਰਵਾਣ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤੀ ਲਹਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵੈਸ਼ਨਵ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਨਵੀਂ ਲਹਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲਹਰਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨ ਕਝ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾ ਲਹਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਚਿਆਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਫਲਸਫਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋਖਿਆ ਸੀ। ਸਹਜਯਾਨੀ ਤੇ ਵਜਰਯਾਨੀ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਬੋਧੀਆਂ, ਨਾਥ ਪੰਥੀਆਂ, ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਅਵਧੂਤ ਸਾਧੂਆਂ, ਕੰਨ-ਪਾਟੇ ਜੋਗੀਆਂ, ਸਰੇਵੜਿਆ, ਵੇਦਾਂਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਤ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀ ਸੀ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਨਿੱਜੀ ਤਜੱਰਬੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਾਖਿਆਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ

ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੁਟਿਆਂਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨ ਕੁਝ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ । ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਵੀ ਮਿਲੀ ਉਹਨਾਂ ਲੈ ਲਈ; ਚਿੰਨ੍ਹ, ਬਿੰਬ, ਮਿਥਿਆਸ ਆਦਿਕ ਵੀ ਲਏ ਪਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਵਾਚਿਆ ਤੇ ਸੋਧ ਸਾਧ ਕੇ ਇੱਕਠੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੌਲਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਅਤੀ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਪਣੀ ਹਰ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਨਿਸਚੇ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਨਿਰੇ ਕਿਸੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ । ਉਹਨਾਂ ਇਉਂ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ :

'ਸਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਨਕ ਆਖੈ ।' (ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਨਾਨਕ ਸੱਚੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਸਦਾ ਹੈ ।'

ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਜਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ । ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵੇਦਾਂਤ ਅੰਗ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਭਾਗ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਓਅੰ (ਓਅੰਕਾਰ) ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ (ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ), ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਣਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦਵਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹਉਮੈ-ਰਹਤ ਜੀਵਣ ਦੁਆਰਾ ਮੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਤ੍ਰਿਨ ਗੁਣੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਸ਼ਿਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ, ਹੰਸ, ਹੇਤ, ਲੋਭ ਤੇ ਕੋਪ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਨਦੀਆਂ, ਸਪਤ ਸਰੋਵਰ, ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ, ਧਰਮ ਰਾਜ, ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਦੇ ਕਿਆਸ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ, ਅਹਿੰਸਾ ਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਉਪਮਾ, ਕਾਮਾਦਿਕ ਪੰਜ ਔਗਣਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼, ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਅਲੰਕਾਰ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਉਪਮਾਵਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਲਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਮੀਆਂ ਦਿਸੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੂਲੋਂ

ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਦਰੁਸਤ ਜਾਂ ਤਰਮੀਮ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਜੇਹੜੀਆਂ ਚੀਜਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਗਲਤ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਤ ਪਾਤ, ਪ੍ਰੋਹਤਵਾਦ, ਅਵਤਾਰਵਾਦ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਆਦਿਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਬਾਵਜੂਦ ਪਿਛਾਂ-ਖਿਚੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛੇ ਹਿੰਦੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ (ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ) ਜੋ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਉਪਾਂਗ ਆਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਵੀ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ । ਆਖਰ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਖ ਹੋ ਕੇ ਦਿਸਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਨਿਰੋਲ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਭਾ ਉਹਨਾਂ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਸੀ:

'ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਰੁ ਹੋਰ ਨਾਮ ਬਿਹੂਨੀ' ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਨੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮ: ੧)

ਅਰਥਾਤ "ਹੇ ਭਾਈ, ਤੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਹੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਮਝ, ਹੋਰ ਮਤਿ ਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀਣ ਰਖਦੀ ਹੈ ?"

ਇਸ ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਹਰਿ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਦਿਤੇ ਸਨ । ਏਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਉਪਮਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਹੀ ਚਾਉ, ਸ਼ਰਧਾ ਪਿਆਰ-ਹੁਲਾਰੇ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਸੀ :

"ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਵੈ ਵਡਭਾਗਿ । ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸਚੈ ਬੈਰਾਗਿ ॥
ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਵਰਤੈ ਵਰਤਾਰਾ । ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ ॥
ਗੁਰ ਕੈ ਦਰਸਨਿ ਮੁਕਤਿ ਗਤਿ ਹੋਇ । ਸਾਚਾ ਆਪਿ ਵਸੈ ਮਨਿ ਸੋਇ ॥
ਗੁਰ ਦਰਸਨਿ ਉਧਰੈ ਸੰਸਾਰਾ । ਜੇ ਕੋ ਲਾਏ ਭਾਉ ਪਿਆਰਾ ॥"
(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩)

ਅਰਥਾਤ ਹਰੀ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਡੇ ਭਾਗਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚੇ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਦਾ ਹੈ । ਜਗਤ ਅੰਦਰ ਛੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੈ ਹੀ, ਪਰ ਗੁਰ-ਦਰਸ਼ਨ

ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦਵਾਰਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਮਾਈ ਕੀਤਿਆਂ ਸੱਚਾ ਹਰੀ ਆਪ ਮਨ ਵਿਚ ਆ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦਵਾਰਾ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਹੀ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਾਵਨਾ ਜੋੜੇ।'

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੱਚ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਸ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਗਦ ਗਦ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹਰਿ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੱਚ ਆਪਣੇ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਨਵਾਂ ਹੈ :

'ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ।' (ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਸਦਾ ਨਵੇਂ ਤੇ ਨਰੋਏ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜੋ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਅੰਦਰ ਪਈਆਂ ਗਲਤ ਲੀਹਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਭਾਰਤੀ ਕਲਚਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਚੋਂ ਇਕ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦਾ ਜੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਜੋਗੀ ਆਪਣ ਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਤੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖਿਲਰ ਕੇ ਵੀ, ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਧਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਅਪਨੇ ਕੰਮ ਦਾ ਘੇਰਾ ਨਿਰਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਨਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ, ਉਸ ਜਹਾਲਤ ਤੇ ਹਨੇਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਸੀਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਟ ਕੇ ਪੁਜੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਕਾਬਲ, ਈਰਾਨ, ਅਰਬ, ਮਿਸਰ, ਚੀਨ, ਤਿਬਤ, ਬਰਮਾ, ਲੰਕਾ, ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਲ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣ ਦੇਸ਼

ਅੰਦਰ ਉਹ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈਵਾਰ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾ ਨਾਲ ਲੰਮੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਤੇ ਅਡੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ । ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਅਪੜਦੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕੱਚ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ।

ਇਤਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਚਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਗੋਰਖਮਤਾ (ਜੋ ਹੁਣ ਨਾਨਕ ਮਤਾ ਹੈ), ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ, ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ (ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸ਼ਹਰ ਦਾ ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹੈ) ਅਤੇ ਅਚਲ ਬਟਾਲਾ ਨਾਮ ਦੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਈਆਂ ਦਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਪਿਛੋਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ, ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ, । ਇਹ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਿਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਸਿਧ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਇਸ ਬਾਬਤ ਇਤਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਫਾਕ ਨਹੀਂ । ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਲਗਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਸਨਬੰਧ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀਆਂ ਸਨ-

'ਬਾਬੇ ਕੀਤੀ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਂਤ ਸਿਧਾਂ ਵਿਚ ਆਈ।
ਜਿਨਿ ਮੇਲਾ ਸ਼ਿਵਰਾਤ ਦਾ ਖਟ ਦਰਸ਼ਨ ਆਦੇਸ਼ ਕਰਾਈ।'

ਏਥੇ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਦਸਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਚਲ ਬਟਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਿਧ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਸਰੂਪ ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਤਸਲੀ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਉਹ ਬਾਣੀ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਰਤਾਰਪੁਰੋਂ ਚਲ ਕੇ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਗਏ ਸਨ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਬਾਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਉਦਾਸੀਆਂ' ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ

ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੀ ਉਤਾਰ ਛਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

'ਖਾਧੀ ਖੁਣਸ ਜੋਗੀਸਰਾਂ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਰਨ ਸਭੇ ਉਠਿ ਧਾਈ ॥
ਪੁਛੇ ਜੋਗੀ ਭੰਗਰ ਨਾਥ ਤੁਹਿ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕਾਂਜੀ ਪਾਈ ॥
ਫਿਟਿਆ ਚਾਟਾ ਦੁਧ ਦਾ ਰਿੜਕਿਆਂ ਮਖਣ ਹਥ ਨ ਆਈ ॥
ਭੇਖ ਉਤਾਰ ਉਦਾਸ ਦਾ ਵਤ ਕਿਉਂ ਸੰਸਾਰੀ ਰੀਤ ਚਲਾਈ ॥'

ਅਰਥਾਤ "ਜੋਗੀ ਹੋਰ (ਗੁੱਸੇ) ਵਿਚ ਆ ਗਏ (ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੁੰਦੀ ਸੁਣ ਕੇ) ਤੇ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਦੌੜ ਆਏ। ਉਹਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੋਗੀ ਭੰਗਰ ਨਾਥ ਨੇ ਪੁਛਿਆ–'ਤੁਸਾ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਾਂਜੀ ਕਿਉਂ ਪਾਈ ਹੈ' (ਉਦਾਸ ਭੇਖ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ ਰੀਤ ਚਲਾਣਾ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਾਂਜੀ ਪਾਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਦੁਧ ਦਾ ਚਾਟਾ ਫਿਟ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਰਿੜਕਿਆਂ ਮਖਣ (ਤਤ-ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।"

ਪਰ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਅਜੇ ਉਦਾਸੀ ਭੇਖ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੋ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ॥
ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ ॥

'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ-ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਅਤੇ ਚਰਪਟ; ਇਸ ਵਿਚ ਭੰਗਰ ਨਾਥ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ, 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਗਏ ਸਨ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਬੜੀ ਕਮਾਈ

ਵਾਲੇ ਸਿਧ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਖੁਣਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੁਛਦਿਆਂ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ—

'ਰੋਸ ਨ ਕੀਜੈ ਉਤਰ ਦੀਜੈ'। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸੰਤ ਸਭਾ ਆਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸਭਾ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਰਪਟ ਯੋਗੀ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਕਿ

"ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੋ।"

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਰਪਟ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਇਉਂ ਕੀਤੀ ਸੀ :

'ਆਪੇ ਆਖੈ ਆਪੇ ਸਮਝੈ ਤਿਸੁ ਕਿਆ ਉਤਰ ਦੀਜੈ।
ਸਾਚੁ ਕਹਹੁ ਤੁਮ ਪਾਰਗਰਾਮੀ ਤੁਝੁ ਕਿਆ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ।'

ਅਰਥਾਤ 'ਚਰਪਟ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੇ ਯੋਗੀ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੁਤਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗੇ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਹੋ (ਤੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਸਾਧਨ ਵਰਤਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ)। ਕੇਹੜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਤੁਸਾਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਲਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ (ਸਭ ਸਾਧਨ ਠੀਕ ਹਨ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੇ ਅਪੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ)'। ਕਿਤਨੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਚਰਪਟ ਯੋਗੀ ਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਯੋਗੀ ਅਜੇ ਲਾਂਭੇ ਹੀ ਟਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸੋਭਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾ ਚੈਲੰਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਡਿਤਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੀ ਸੀ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ ਸਗੋਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਵਾਲੇ ਯੋਗੀਆ ਨੇ ਕਰਾਮਾਤ ਬਾਬਤ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਛੇੜੀ। ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕਰਾਮਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਹੋਲੀ ਜੇਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਅੰਦਰ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ :

'ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ।'

ਅਰਥਾਤ 'ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ (ਵਿਚਾਰਵਾਣ ਗੁਰਮੁਖ ਜਨਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ)। ਜੋ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਤੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਹੀ ਤਪ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜ਼ਾਬਤੇ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਪ ਹੈ'।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚੌੜੇ ਤੇ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ ਉਥੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

'ਸ਼ਬਦਿ ਜਿਤੀ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ ਕੀਤੋਸੁ ਅਪਣਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਲਾ।
ਕਲਿਜੁਗ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਸੁਖਾਲਾ।'

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਕਰਕੇ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ ਨੂੰ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਤੇ ਜਿਤਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਹੀ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਵੀ ਜਿਤਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ। ਪਰ ਸੁਮੇਰ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟਿ ਨੂੰ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਯੋਗੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭਾਰੇ ਗਉਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਅਜੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾ ਕੇ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮਕ ਪੈਂਡੇ ਦੀ ਤੋਰ ਵਿਚ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਪਿਛੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ' ਅਤੇ ਪਰਬਤੀ 'ਛਾਪ ਲੈਣੇ' ਯੋਗੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਕਿ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲੇ ਸਨ ਪਰ ਰੀਕਾਰਡ ਲਈ ਉਹ ਕੇਵਲ

ਉਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਵੱਡੇ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਯੋਗੀਆ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮਿਲਣੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਵੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਥੋਂ ਦੇ ਯੋਗੀ ਭਾਰੇ ਗੌਰੇ ਤੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ :

'ਜਿਤੁ ਦਰਿ ਵਸਹਿ ਕਵਨੁ ਦਰੁ ਕਹੀਐ ਦਰਾ ਭੀਤਰਿ ਦਰੁ ਕਵਨੁ ਲਹੈ।
ਜਿਸੁ ਦਰ ਕਾਰਣਿ ਫਿਰਾ ਉਦਾਸੀ ਸੋ ਦਰੁ ਕੋਈ ਆਇ ਕਹੈ।'

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ "ਹੇ ਹਰੀ, ਜਿਸ ਦਰ ਤੇ ਤੂੰ ਵਸਦਾ ਹੈ (ਜਿਥੇ ਤੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਉਹ ਕੇਹੜਾ ਦਰ ਹੈ ? (ਤੇਰੇ ਦਰ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਹਨ) ਉਹਨਾਂ ਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਹੜੇ ਦਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਪਣਾਏ ਕਿ ਤੇਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣ। ਜਿਸ ਦਰ ਲਈ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਕੇ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਰ ਦਾ ਪਤਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਆ ਕੇ ਦਸੇ।"

ਇਸ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹੀ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗੌਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਸੰਤ ਸਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਰਾਹ ਪੁਛਦੇ ਸਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ 'ਕਿਉਂ ਪਾਈਐ ਗੁਰ ਦਵਾਰੇ', 'ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਬੂਝੈ ਪਾਵੈ ਪਾਰ' ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਏਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਹਨ। ਇਤਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਖੋਹਲ ਕੇ ਇਉਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ :

'ਦੁਖੁ ਦਰਵਾਜਾ ਰੋਹੁ ਰਖਵਾਲਾ ਆਸਾ ਅੰਦੇਸਾ ਦੁਇ ਪਟ ਜੜੇ ॥
ਮਾਇਆ ਜਲੁ ਖਾਈ ਪਾਣੀ ਘਰੁ ਬਾਧਿਆ ਸਤ ਕੈ ਆਸਣਿ ਪੁਰਖੁ ਰਹੈ ॥
ਕਿੰਤੇ ਨਾਮਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਤੁਮ ਸਰਿ ਨਾਹੀ ਅਵਰੁ ਹਰੇ ॥
ਊਚਾ ਨਹੀ ਕਹਣਾ ਮਨ ਮਹਿ ਰਹਣਾ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਕਰੇ ॥

ਜਬ ਆਸਾ ਅੰਦੇਸਾ ਤਬ ਹੀ ਕਿਉ ਕਰਿ ਏਕੁ ਕਹੈ ॥
ਆਸਾ ਭੀਤਰਿ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ ਤਉ ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਮਿਲੈ ॥'

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਸਰੀਰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦੁਖ ਹੈ, ਰਖਵਾਲਾ ਕ੍ਰੋਧ ਹੈ ਤੇ ਆਸਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਤਾਕ ਜੜੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਗਿਰਦ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਖਾਈ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਜਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਜਲ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਘਰ ਬਣਿਆ ਹੈ (ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਹਾਂ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ) ਈਸ਼ਵਰ ਸਤ ਦੇ ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। (ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਣ ਲਈ) ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕੇਹੜੇ ਨਾਮ ਦਾ ?) ਹੇ ਹਰੀ, ਤੇਰੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਨਾਮ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਤੇਰਾ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ)। ਨਾਮ ਕੋਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਨੂੰ ਉਚੀ ਕਹਿੰਦੇ ਫਿਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਡੂੰਘਾ ਅੰਦਰ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਹਰ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਉਸ ਦਿਲ ਨੂੰ (ਮਿਲਾਪ-ਯੋਗ) ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਜੀਵ ਆਸਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤਦ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਡਰ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇ ? ਹੇ ਨਾਨਕ, ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਆਸਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਸਾ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।'

'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਜੀਵਣ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਸਾਧਨ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਉਂ ਬੋਲ ਸਨ':

'ਸਬਦੈ ਕਾ ਨਿਬੇੜਾ ਸੁਣਿ ਤੂ ਅਉਧੂ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥
ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੇਰੇ ਸਾਚੈ ਆਪਿ ਖੁਆਈ ॥'

ਅਰਥਾਤ 'ਹੇ ਯੋਗੀ ਭਰਾਵਾ, ਸੁਣ, ਅਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਯੋਗ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ ਵੀ ਭੇਖ ਹਨ, ਗੁਮਰਾਹ ਹਨ ਤੇ ਹਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਭੁੱਲੀ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'

ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 'ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰ ਤਰੀਐ' ਹੈ। ਇਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਆਇਆ ਹੈ :

'ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੋ' ?

ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ 'ਕਿਉ ਕਰਿ ਬਾਧਾ ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ' ਅਤੇ 'ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉਂ ਜਲਾਈਅਲੇ' ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਏ ਹਨ

ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਅੰਦਰ ਗੋਰਖ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਦਰ ਹੈ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਚਰਪਟ ਤੇ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਯੋਗੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੋਰਖ ਦੇ ਹੀ ਚੇਲੇ ਸਨ। ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬਾਬਤ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਹੈ–' ਗੋਰਖ ਪੂਤੁ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ 'ਅਰਥਾਤ' ਗੋਰਖ ਦਾ ਪੁੱਤ (ਚੇਲਾ) ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੁਛਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਚਰਪਟ ਨੌਂ ਨਾਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੇ ਯੋਗੀ ਗੋਰਖ ਪੰਥੀ ਸਨ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨਾਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਕਮਾਈ ਵਾਲੇ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਹਸਤੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਲੰਮਾ ਸਮਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਚੇਲੇ ਗੱਦੀ ਦਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੋਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਜੋੜੀ ਰਖਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸ਼ਖ ਬ੍ਰਹਮ, ਫਰੀਦ ਹੀ ਕਹਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੋਰਖ ਦੇ ਗੱਦੀ ਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਗੋਰਖ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ।

ਉਤਲੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਣਾ ਵਾਜਬ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੇ ਇਹ ਯੋਗੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਵਾਦੀ ਸਨ ਵਧੇਰੇ ਖੋਹਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸੁਨਵਾਦ ਨੂੰ ਇਨਾਂ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਗਲਤ ਸਿੱਟੇ ਕਢੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੁਨ ਦਾ ਅਰਥ ਤਾਂ ਠੀਕ 'ਖਾਲੀ', 'ਸਿਫਰ' ਜਾਂ 'ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ' ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ

ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਨਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਬਾਬਤ ਹਰ ਕਿਆਸ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ', 'ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ' ਆਖ ਕੇ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਰਿਖੀਆਂ ਮੁਨੀਆ ਦਾ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਤ੍ਰੈ ਕਾਲ ਸਤਿ' ਪ੍ਰਵਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਕਿਆਸ ਹੈ। ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ, ਨਿਰੇ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ 'ਈਸ਼ਵਰ' ਦੇ ਨਹੀਂ। ਮਸਲਨ ਇਕ ਗੋਰਖ-ਦਤ ਗੋਸ਼ਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸੁਆਲ ਜੁਆਬ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ— 'ਕੋਣਸ ਗੁਰੂ ਕੋਣਸਿ ਚੇਲਾ ॥
ਕਿਹ ਬਿਧਿ ਹੋਇ ਅਨੰਤ ਸਿਧਾਂ ਸੇ ਮੇਲਾ ॥

ਉਤਰ— 'ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਿ ਗੁਰੂ ਆਤਮ ਚੇਲਾ ॥
ਸਹਜ ਸੁੰਨਿ ਹੋਇਆ ਅਨੰਤ ਸਿਧਾਂ ਸੂੰ ਮੇਲਾ ॥

ਸਾਫ ਤੌਰ ਤੇ ਉਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਸਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਹਜ ਵਿਚ ਅਪੜ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਹਜ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ, ਹੈਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ' ਅਰਥਾਤ ਤ੍ਰੈ-ਕਾਲ ਸਤਿ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਦਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ ਇਉਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ :—

'ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ ॥'
(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੧)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸੁੰਨ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਯੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੁੰਨ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੋਈ ਗੁਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ

ਤਜਰਬੇ ਵਿਚ ਆਏ ਗੁਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਵਿਸੇ ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਧੇਰੇ ਖੋਹਲ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਏਥੇ ਕੇਵਲ ਅਸਾਂ ਇਹ ਦਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਯੋਗ ਮਤਿ 'ਈਸ਼ਵਰ' ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਮਤਿ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਹ ਗਲ ਹਰ ਧਰਮ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਹੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਖੇਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਅੰਦਰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਾਣੀਆਂ ਬਨ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠਾਂ, ਰਸਮ ਰਿਵਾਜਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮਸਲਨ ਈਸਾਈਆਂ ਵਿਚ ਕੈਥੋਲਿਕਸ ਤੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟਸ, ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ੀਆ ਤੇ ਸੁੰਨੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਧਾਰੀਏ, ਨਿਰਮਲੇ, ਉਦਾਸੀ, ਅਤਨ ਸ਼ਾਹੀਏ ਆਦਿਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਫਿਰਕੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਹੀ ਯੋਗ-ਮਤਿ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਯੋਗ-ਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਕਈ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਜੋਗੀ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸਨ । ਇੱਕਲੇ ਨਾਥ ਪੰਥੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ੧੧ ਫਿਰਕੇ ਸਨ । ਖੈਰ, ਇਹ ਗਲ ਪਕੀ ਹੈ ਕਿ ਜਹੜੇ ਯੋਗੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਾਫੀ ਨੇੜੇ ਆ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਨ ਹੀ ਆਖਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁੰਨ ਇਕ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸੱਚ ਹੈ । ਮਸਲਨ, ਯੋਗੀ ਪੁਛਦੇ ਹਨ :

'ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਨਾ ਜਾਪੀ ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਪਸਿ ਸਾਚਾ ॥'

ਅਰਥਾਤ 'ਜਦੋਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਰੰਗ, ਭੇਖ ਜਾਂ ਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਚਾ ਕਿਵੇਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ?' ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਸੁੰਨ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :

'ਜੋਗੀ ਸੁੰਨਿ ਧਿਆਵਨਿ ਜੇਤੇ ਅਲਖ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰ ॥
ਸੂਖਮ ਮੂਰਤਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਕਾਇਆ ਕਾ ਆਕਾਰ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਜੋਗੀ ਸੁੰਨ, ਦੇ ਤੱਸਵਰ ਦਵਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਸੁਖਮ (ਆਤਮ-ਸਰੂਪ) ਵਾਲਾ (ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦਵਾਰਾ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਾ ਆਣ ਵਾਲਾ) ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰੰਜਨ (ਮਾਇਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉੱਚਾ) ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਧਿਆਨ ਜੋੜਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ (ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਧਿਆਨ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕੋਈ ਠੋਸ ਸਰੂਪ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।')

ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਯੋਗੀਆਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਢੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਆਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਯੋਗੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਨੇ ਮਿਥ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਅਗ੍ਹਾਂ ਚਲ ਗਏ ਸਨ ਕੁਝ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਲਗ ਪਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਛੰਦਰ ਗੋਰਖ ਬੋਧ ਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉਤਰ ਏਥੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ:—

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :— ਕੌਣ ਮੂਲ ਕੌਣ ਬੇਲਾ। ਕੌਣ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਚੇਲਾ॥

ਉਤਰ :— ਮਨ ਮੂਲ ਪਵਨ ਬੇਲਾ। ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਚੇਲਾ॥

ਏਥੇ ਇਕ ਗਲ ਖਾਸ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਖ-ਦਤ ਗੋਸ਼ਟੀ ਵਿਚੋਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਪਿਛਲੇ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਏਥੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਤਾਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ-ਮਤ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਵਿਚ ਹਠ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਰੂਪ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਮ ਦਾ

ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਪਰਵਾਣ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿਕ ਕਵੀ ਸੰਤ ਭਗਤ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਾਮ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੁਆਰਾ ਸਾਖਿਆਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਅਪਣਾ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗੀ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਯੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਵੀ ਯੋਗੀ ਸਨ ਤੇ ਮੰਨਦੇ ਵੀ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਯੋਗੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਕੈਸੇ ਯੋਗੀ ਸਨ, ਏਥੇ ਹੀ ਫਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਵੀ ਇਕ ਯੋਗੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸੁੰਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਅਪੜ ਕੇ ਕਰੀਦੇ ਹਨ :—

'ਸੁੰਨਿ ਮੰਡਲ ਇਕੁ ਜੋਗੀ ਬੈਸੇ ॥ ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਰਖੁ ਕਹਹੁ ਕੋਊ ਕੈਸੇ ॥'

(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਸੇ ਯੋਗੀ ਨੂੰ ਸਿਧ ਆਖਿਆ ਹੈ :—

'ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਜੋਗੀ ਅਰੁ ਜੰਗਮ ਏਕੁ ਸਿਧੁ ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ॥
ਪਰਸਤ ਪੈਰ ਸਿਝਤ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਅਖਰੁ ਜਿਨ ਕਉ ਆਇਆ ॥'

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧)

ਖੈਰ, ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਯੋਗ-ਮਤ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਮਤਿ ਤੋਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਆਦਿਕ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਿਰੇ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨੂੰ ਮੂਹਰੇ ਰਖਿਆ ਜਾਏ। ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਯੋਗੀ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋਣ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਯੋਗੀ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ, ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਕਰਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਵੀ ਕਰਾਣ। ਉਹ ਆਪ ਸਚੇ ਮੁਤਲਾਸ਼ੀ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਵਿਚ ਅਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਚਲਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਯੋਗ-ਮਤਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਚਾਰ ਭਾਗ ਬਣਾ ਕੇ ਯੋਗ ਦੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪਧਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਏਥੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਹੈ ਕੀ? 'ਯੋਗਸ ਚਿਤ ਵ੍ਰਿਤੀ ਨਿਰੋਧ', ਇਨਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਯੋਗ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਨ ਅਨਿਸਥਰ ਤੇ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਯੋਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਸ ਮਨ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ, ਇਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੇਵਕ ਬਣਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਕ ਹੋ ਕੇ ਬੜਾ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਸ਼ਟ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਚਿਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰੋਧ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਹੁਦਰੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜਾਣਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰੇ ਵਸ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਸੁੱਖ ਤੇ ਟਿਕਾਉ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਣਗੇ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਨਾਣ ਦਾ ਕਿ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਚਲੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਈਸ਼ਵਰ ਇਕ ਖਾਸ ਤਸੱਵਰ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਕਰਮ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅਛੋਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਸਰਬ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ, ਸਰਬ ਜਾਨਣਹਾਰ, ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਬਿਨਾਸ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਏ ਰਹਸ ਮਈ ਸ਼ਬਦ 'ਓਮ' ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਾਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਮਾਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਚਿਤ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੰਜ ਕਲੇਸ਼ ਦਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਉਂ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ-ਅਵਿਦਿਆ, ਅਪਣਤ-ਅਹਿਸਾਸ, ਸੁਖ ਦੀ ਖਿਚ, ਦੁਖ ਦੀ ਘਿਰਨਾ ਅਤੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਪਕੜ। ਅਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਪਹਲੀ ਥਾਂ ਇਸ ਲਈ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਚਾਰੇ ਕਲੇਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਪਜਦੇ ਹਨ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ ਦੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ (ਅਠ ਅੰਗ) ਦਿਤੇ ਹਨ

ਜੋ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਇਨਾਂ ਦੇ ਨਾਉਂ ਇਹ ਹਨ-ਯਮ, ਨਿਯਮ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਪ੍ਰਤਯਾਹਾਰ, ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਸਮਾਧੀ । ਹਿੰਸਾ, ਝੂਠ, ਚੋਰੀ, ਮੈਥੁਨ ਆਚਰਨ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਯਮ ਹੈ । ਸੌਚ (ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ), ਸੰਤੋਖ, ਤਪ (ਤਪਸਿਆ) ਆਪਣੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਇਹ ਪੰਜ ਨਿਯਮ ਹਨ । ਯਮ ਤੇ ਨਿਯਮ ਸਦਾਚਾਰ ਲਈ ਮੁਢਲੇ ਯਤਨ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਗ੍ਹਾ ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਆਸਣ ਹੈ । ਆਸਣਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ੮੪ ਹੈ ।

ਚੌਥਾ ਅੰਗ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣਾ ਨੂੰ ਸਾਧਣਾ, ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਫਿਰ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਅੰਦਰ-ਮੁਖੀ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁਟ ਹੀ ਜਾਏ ਤੇ ਮਨ ਅਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਜਾਏ, ਇਹ, ਪ੍ਰਤਯਾਹਾਰ ਹੈ । ਚਿਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਧਾਰਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਕਾਣਾ ਧਿਆਨ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਸਮਾਧੀ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਗਿਆਨ-ਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਅੰਗ ਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਸਿਧੇ ਸਹਾਇਕ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਖਰੀ ਤਿਨ ਸਿਧੇ । ਇਨਾਂ ਆਖਰੀ ਤਿਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਚੌਥੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਦਸੀ ਹੈ । ਤਦੋਂ ਜੀਵ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਜ-ਘਰ ਦਾ ਪੂਰਨ ਵਾਸਾ ਹੈ ਤੇ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੜਾਉ ਹੈ ।

ਇਹ ਹੈ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਜੋ ਥੋੜੇ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ ਹੈ । ਵੈਸੇ, ਯੋਗ-ਮਤਿ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪਰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਣਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ । ਜੇ ਅਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕੋਈ ਇਸ ਦਾ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ

ਕਰੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਦੀ ਬੋਧਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਹਰ ਈਮਾਨਦਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਾਇਲ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਤੈਹ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਆਪੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਅਪੇ ਨੂੰ ਉਹ ਆਤਮਾ ਆਖੇ, ਰੱਬ ਆਖੇ, ਈਸ਼ਵਰ ਆਖੇ, ਕਾਇਆ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸੂਖਮ ਸਰੂਪ ਆਖੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਖੇ। ਯੋਗੀ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਆਪੇ ਵਿਚ ਵੜਕੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤਕ ਪੁਚਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਾਤੰਜਲੀ ਜੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਆਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਯੋਗ ਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

> 'ਸ਼ੇਖਨਾਗ ਪਾਤੰਜਲੀ ਮਥਿਆ ਗੁਰਮੁਖ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨਾਗ ਸੁਣਾਈ ॥
> ਵੇਦ ਅਥਰਬਨ ਬੋਲਿਆ ਜੋਗ ਬਿਨਾਂ ਨਹਿ ਭਰਮ ਚੁਕਾਈ ॥'

ਫਿਰ ਹੋਰ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।—

> 'ਜਿਉਂ ਕਰਿ ਮੈਲੀ ਆਰਸੀ ਸਿਕਲ ਬਿਨਾ ਨਹ ਮੁਖ ਦਿਖਾਇ ॥
> ਜੋਗ ਪਦਾਰਥ ਨਿਰਮਲਾ ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਅੰਦਰ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥'

ਆਖਰ, ਜੋਗ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਹੈ ਆਪਣ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਤੇ ਅਪਨੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ। ਧਾਰਨਾਂ, ਧਿਆਨ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ। ਯਮ ਤੇ ਨਿਯਮ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਹਲੇ ਦੋ ਅੰਗ ਕਿਤਨੇ ਕੀਮਤੀ ਹਨ ਜੋ ਸਦਾਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਜਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ:

'ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਫਿਰ ਹੋਰ : 'ਸੂਚੈ ਭਾਡੈ ਸਾਚੁ ਸਮਾਵੈ ॥' (ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੧)

ਸਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਸਿਕ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਸ਼ੁਧ ਹਿਰਦਾ ਅਸਲ ਆਪੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ । ਜੋ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੈ ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਆਪਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਪਸਵੀਆਂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਾ ਚੀਨਣ ਦੇ ਹੀ ਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ।

'ਇਕਿ ਤਪਸੀ ਬਨ ਮਹਿ ਤਪ ਕਰਹਿ ਨਿਤ ਤੀਰਥ ਵਾਸਾ ॥
ਆਪੁ ਨ ਚੀਨਹਿ ਤਾਮਸੀ ਕਾਹੇ ਭਏ ਉਦਾਸਾ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਇਸ ਆਪੇ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਸੋਝੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਜੋਤਿ-ਸਰੂਪ ਹੈ :

'ਜਿਨੀ ਆਤਮ ਚੀਨਿਆ ਪਰਾਤਮ ਸੋਈ ।' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਫਿਰ ਹੋਰ : 'ਆਪੁ ਬੀਚਾਰੇ ਸੋ ਪਰਖੇ ਹੀਰਾ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਜੋ ਆਪੇ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਰੀ-ਹੀਰੇ ਨੂੰ ਪਰਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।' ਇਹ ਹੀਰਾ ਹਰਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਆਪ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

'ਸਾਚਉ ਦੂਰਿ ਨ ਜਾਣੀਐ ਅੰਤਰਿ ਹੈ ਸੋਈ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਭਾਲ ਵੀ ਅੰਦਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਆਪੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਸ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੇ ਹਨ :

'ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਅਜੋਨੀ ਹੈ ਭੀ ਹੋਨੀ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਦੇਖੁ ਮੁਰਾਰੀ ਜੀਉ ॥'
(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੧)

ਉਹ ਅਜੋਨੀ ਹੈ, ਸਤਿ ਹੈ, ਅਪਾਰ ਹੈ, ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪਣੀ ਹੀ ਆਤਮਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ ਹੋਏ ਹਨ :

'ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ।
ਖੋਜਤ ਖੋਜਤੁ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਖਿਆ ॥' (ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਹਰੀ ਅਗਮ ਹੈ, ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਖੋਜਦਿਆਂ ੨ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਚ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ।' ਉਹ ਏਥੋਂ ਤਕ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਬਨਾਣ ਲਈ ਹਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਟੁੱਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਜਿਵੇਂ ਪਦਾਰਥਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਹਨ-ਧਰਤੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿਚਦੀ ਹੈ, ਕਣਕ ਬੀਜਿਆਂ ਕਣਕ ਹੀ ਉਗਦੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਸਦਾ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ-ਤਿਵੇਂ ਆਤਮ ਮੰਡਲ ਦੇ ਆਪਣ ਕਾਨੂੰਨ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਡਾ ਕਾਨੂੰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀ ਨਾਲ ਇਕ-ਸਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਤਮਾ ਭਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਵਾ ਗਵਨ ਦੇ ਚਕਰ ਕਟਦੀ ਹੈ :

'ਸੋ ਜੀਵਿਆ ਜਿਸ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਅਵਰੁ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ ॥' (ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਜਿਉਂਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਰੱਬ ਆ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿਉਂਦਾ, ਹੇ ਨਾਨਕ' ।

'ਕੀ ਵਿਸਰਹਿ ਦੁਖੁ ਬਹੁਤਾ ਲਾਗੈ ॥
ਦੁਖੁ ਲਾਗੈ ਤੂੰ ਵਿਸਰਿ ਨਾਹੀ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ 'ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਵਿਸਰਦਾ ਹੈ ? ਵਿਸਰਿਆਂ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਦੁੱਖ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਵਿਸਰ ।'

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਇਤਫਾਕ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਸਾਧਨ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੋਗੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਤਫਾਕ ਨਹੀਂ । ਇਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਠਨ ਤੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਇਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਬੇਥਵੀਆਂ

ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮਨ ਅੰਦਰ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਇੰਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨ ਨਾਲ ਘੁਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ, ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ, ਅਵਤਾਰ, ਸਿੱਧ, ਨਾਥ ਤੇ ਯੋਗੀ ਸਭ ਇਸ ਮਨ ਨਾਲ ਘੁਲ ਕੇ ਹੀ ਆਤਮਕ ਉਚਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਘੋਲ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ, ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਆਸਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੁਆਰਾ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਣਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਦੇ ਹੀ ਯਤਨ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਯਾਹਾਰ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਮੁਖੀ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਹੀ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਕੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲ ਦੌੜਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਥਾਂ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ?

ਪਹਿਲਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਹਿਆ ਹੈ :

'ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ ।'

ਅਰਥਾਤ 'ਜੋ ਮਨ ਚਿ ਉਠਦੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਲਹਰਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਾਨੋ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। (ਫਿਰ ਜਗਤ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਬਲ ਨਹੀਂ ਬਨਾਂਦੀ)'

ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਿਹਾ ਹੈ :

'ਮਨੁ ਮੇਰਾ ਦਇਆਲ ਸੇਤੀ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹੈ ।

ਲੋਭੀ ਕਪਟੀ ਪਾਪੀ ਪਾਖੰਡੀ ਮਾਇਆ ਅਧਿਕ ਲਗੈ।' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

'ਮਨ ਚੂਰੇ ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਜਾਣੁ ॥' (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਚੂਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਠਨ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੇ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੇ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

'ਅਕੁਲ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਮਨ ਹੀ ਤੇ ਮਨੁ ਮੂਆ ॥'

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੧)

ਉਹ ਅਕੁਲ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਜਗਾ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਮਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆ ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾਣਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਐਨਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਸੁਖੈਣ ਰਾਹ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੇ ਸਾਧਾਂ, ਸਿਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਨਾਥਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਤੁਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਇਹ ਹਠਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਆਪੇ ਨੂੰ ਕੋਹਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਜ ਜੋਗ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਣ ਵਾਲਾ ਜੋਗ ਹੈ। ਖ਼ੈਰ, ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਏਥੇ ਏਨਾਂ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਫਰਕ ਦੇ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਫਰਕਾਂ ਦੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਜੋਗ-ਮਤਿ ਦੀ ਕਦਰ ਹੈ। ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾਹ, ਇਹ ਰਾਹ ਭਾਵੇਂ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜੋਗ-ਢਂਗ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਚੂਰ ਕੇ ਆਪੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰ ਲੈਣੀ ਕੋਈ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਾਸਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਂਝਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਫਰਕਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਨ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਦਿਲ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਵਖਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੋਰਖ ਪੰਥੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੋਰਖ ਹਟੜੀ ਦੇ ਜੋਗੀ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਨਾਥ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਥ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ੧੧ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਹੜੇ ਜੋਗੀ ਜੋਗ ਮਾਰਗ ਅੰਦਰ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੮੪ ਹੀ ਦਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ ਤੋੜ ਨਿਭਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗ ਐਸਾ ਕਠਨ ਮਾਰਗ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਾਂਧੀ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਾਥ ਪੰਥੀਏ ਸਿਵ ਨੂੰ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਦਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦਿ ਨਾਥ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਕਿ ਇਸ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਨਾਂ ਕਠਨ ਹੈ, ਜੋਗ-ਮਤਿ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ

ਕਰਾਮਾਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਾਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਕੀ ਵੀ ਕਰਦੇਸਨ ।

ਨਾਥ ਪੰਥੀ ਹਠ ਯੋਗ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦਾ ਉਹ ਅਮਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਨਾੜੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ-ਇੜਾ (ਗੰਗਾ ਜਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ), ਪਿੰਗਲਾ (ਜਮਨਾ ਜਾਂ ਸੂਰਜ), ਸੁਖਮਨਾ (ਸਰਸਵਤੀ) ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਖਬੀ ਸੁਰ (ਇੜਾ) ਦਵਾਰਾ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਸੁਖਮਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਕਣਾ ਤੇ ਸੱਜੀ ਸੁਰ (ਪਿੰਗਲਾ) ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਬੜੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਯੋਗ-ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਿਆਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣ ਸੁਆਸਾਂ ਜਾਂ ਹਵਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਣ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਰਤ ਰਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਥੇ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਧਰਤੀ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਖਿੱਚ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਚਮਤਕਾਰ, ਸੂਰਜ ਜਾਂ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ੨ ਕੇਂਦਰਾਂ ਗਿਰਦ ਚਾਲਾ, ਭੁਚਾਲਾਂ ਦੇ ਝਟਕਿਆਂ ਤੇ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਕਸ਼ਸ਼ਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਅੰਦਰ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧੜਕਨਾਂ, ਪਠਿੱਆਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ, ਲਹੂ ਦੇ ਚਲਦੇ ਗੇੜਾਂ, ਪਾਚਨ ਢਾਂਚੇ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਇਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਹੀ ਜ਼ਹੂਰ ਸਨ । ਖਿਆਲਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਇਰਾਦਿਆਂ ਜਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਜ ਮਾਨਸਕ ਬਲ, ਗੁਸ, ਕੀਨੇ ਜਾਂ ਘਿਰਨਾਂ ਤੋਂ ਉਠੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ । ਸੋ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਕੰਨਟੋਲ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਵਰਤਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਟਰੋਲ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜੋਗੀ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਆਸਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੌਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਫੇਫੜਿਆ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਧਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ

ਸਰੀਰਕ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਚੌੜਾ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਮਾਗ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਹੋ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਪਰ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਆਦਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਉਤੇਜਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ (ਪਿੰਡ) ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜੇਹਾ ਸਰੂਪ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੁਖ ਸੰਬੰਧੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਇਹ ਸਰੀਰ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਠੀਕ ਵੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਇਕ ਬੜੀ ਅਸਚਰਜ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਚਨ ਤੇ ਲਹੂ ਗੇੜ ਆਦਿਕ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਉਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸਿਸਟਮ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਦਿਮਾਗ ਹੈ। ਕੰਗਰੋੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਅੰਦਰ ਵਗਦੀ ਡੋਰੀ (Spinal chord) 18 ਇੰਚ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਇਕ ਸੱਜੇ ਤੇ ਇਕ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਉਂ, ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਗਹਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤੁਚਾ ਤੇ ਜਾ ਮੁਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਅਗਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੋਟਰ ਨਾੜੀਆਂ ਅਖਵਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੀਆਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੈਂਸਰੀ ਨਾੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਤੀਬੀ ਢਾਂਚੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਅਚਰਜ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਗਰੋੜ ਅੰਦਰ ਵਗਦੀ ਡੋਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਅਜ ਤੋਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਸੀ; ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਨਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਗੰਰੋੜ ਦੀ ਡੋਰੀ ਦੇ ਖਬੇ ਤੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਜੋ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦੋ ਮਾਰਗ ਬਣਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੜਾ ਤੇ ਪਿੰਗਲਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਡੋਰੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਇਕ

ਸਖਨੀ ਨਾਲੀ ਵਗਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨਾ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਬੰਦ ਸਿਰੇ ਤੇ ਤਿਕੋਨੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਕੁੰਡਲਨੀ-ਕਮਲ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੁੰਡਲਨੀ (ਸਰਪ-ਸ਼ਕਤੀ) ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਰਾਹੀਂ ਜਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡੋਰੀ ਦਾ ਅਰੰਭਕ ਸਿਰਾ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਹੰਸਰ ਦਲ ਕਮਲ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜ ਕਮਲ (ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਂਦਰ) ਡੋਰੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨਾ ਚੋਂ ਮੂਲ ਧਾਰਾ ਆਖਰੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਛੇਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਸਹਜੇ ਸਹਜੇ ਤੇ ਤੋਲ-ਤਾਲ (Rhythm) ਨਾਲ ਖੱਬੀ ਸੁਰ (ਇੜਾਂ) ਰਾਹੀਂ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਡੋਰੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਮਾਰਗ (ਇੜਾ) ਦੀ ਨਸ-ਧਾਰਾ (Nerve Current) ਵਿਚ ਟਿਕਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਉਹ ਇਕ ਤਰਾਂ ਨਸ-ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਗਾਂ ਤੋਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁੰਡਲਨੀ-ਕਮਲ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਥੇ ਰੋਕ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਆਸਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਗਲਾ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਜੀ ਸੁਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਸੁਖਮਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਿਰੇ ਤੇ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਖੱਬੀ ਸੁਰ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਦਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਉਹ ਕੇਂਦਰ ਜੋ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਕੁੰਡਲਨੀ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਪਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਤੇਜਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਖਮਨਾ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਖੁਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹੰਸਰ-ਦਲ ਕਮਲ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਵਜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਖੀਵੇ ਹੋਣ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਖੂਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਅਪੂਰਨ ਤੇ ਕੱਚਾ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟਦਾ, ਭਜਦਾ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕੱਚੇ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਉਹ ਅਮਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਲਟ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਰਾਹੀਂ ਪਠਿਆਂ, ਨਸਾਂ, ਦਿਮਾਗ, ਮਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਕੰਟਰੋਲ ਦਵਾਰਾ ਇਸ ਕੱਚੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਕੀ ਤੇ ਮੁੜ ਦਿਵ-ਦੇਹ ਬਨਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਯੋਗੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਬਣਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਤਅਲਕ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇਂ ਅਜ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵੇਖੇ ਵੀ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭੇਦ ਲਭ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਰਾਕਟਾਂ ਨਾਲ ਪੁਲਾੜ ਵਿਚ ਉਡਾਰੀਆ ਲਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਉਡ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਚੰਦ ਤੇ ਵੀ ਹੋ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਤੇ ਇਹੋ ਜਹੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਰਤਵ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਉਤਲਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਰਾ ਹੀ ਦਿਮਾਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਹੋਰ ਮੁਅਜਜ਼ੇ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਅਗਾਂ ਜਾ ਕੇ ਜੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਮਾਨਸਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੜੇ ਤੋਂ ਬੜੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੈਬ ਦਾ ਇਲਮ ਕਲੇਅਰਵਾਇੰਸ (Clairvoyance) ਤੇ ਟੈਲੀਪੈਥੀ (Telepathy) ਨੇ ਹੁਣ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਵਿਖਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਹੋਰ ਗੈਬੀ ਵਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ ਵਸਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗਲ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਪਈਆਂ ਤੇ ਅਖੋਂ ਉਹਲੇ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਵਾਕਿਆਤ ਜਾਂ ਅਜੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਾਕਿਆਤ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਉਂ ਆ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਹੀ ਮੁਕ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਭੂਤ ਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦੇ ਫਰਕ ਉਸ ਲਈ ਇਥੋਂ ਤਕ ਮਿਟ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕੋਈ ਵਾਕਿਆ ਭੂਤ ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰਤਾ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸੱਚ ਉਸ ਸੱਚ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜੋ ਉਹ ਅਖਾਂ ਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਵਧੇਰਾ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੂਝ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਬੜੀ ਮੁਢਲੀ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਸਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਬੇਅੰਤ ਹੈ ਤੇ

ਮਨੁੱਖਾ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਰੱਬ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ।

ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੇ ਸ੍ਵੈ ਸੁਝਾਉ (Auto-suggestion) ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਜਰਬੇ ਹੋ ਸਕੇ ਹਨ । ਮਨ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਵੇਂ ਨਿਰੋਏ ਖਿਆਲ ਦੇ ਕੇ ਹੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਆਪੇ ਅੰਦਰ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮ-ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਤਮਾ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨਾ ਨੂੰ ਅਜ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰਾਮਾਤ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।

ਜੋਗੀ ਜਦ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਜ-ਸਰੂਪ ਵੇਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪੁਜਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼, ਨਾਮ, ਰੂਪ ਦੇ ਫਰਕ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਥੇ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦਰਾਂ ਤੇ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ ਸਨ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੋਗੀ ਇਕ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਧਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਕਈ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਛੱਡ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੜੀਆਂ ਕਠਨ ਸਨ । ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰਨੇ, ਨੇਤੀਆਂ ਤੇ ਧੋਤੀਆਂ ਸਾਧਣੀਆਂ, ਪੰਚਾਗਨੀਆਂ ਤਪਣੀਆਂ, ਜਲ ਧਾਰਾ ਲੈਣੀਆਂ, ਉਗਰ ਤਪ ਕਰਨੇ, ਜੀਭ ਦੂਹਰੀ ਕਰਕੇ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਲਾਣੀ ਤੇ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੁਆਦ ਲਭਣੇ, ਮਾਲਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੀ, ਪ੍ਰਾਣਾ ਯਾਮ ਦੇ ਰੇਚਕ ਪੂਰਕ ਤੇ ਕੁੰਭਕ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨਾਲ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਵਿਚ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਚਾੜਨਾ ਆਦਿਕ ਐਸੀਆਂ ਕਠਨ-ਕਾਰਾਂ ਸਨ ਜਿਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਕਨੀਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰੇ ਚਾੜਨਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਕਈਆਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਜੋਗ ਨਿਰਾ ਬਾਹਰਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਭੇਖ ਦਿਖਾਵਾ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਐਸੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲੇ ਸਨ ਜੋ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਜੋਗ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਮਤ ਘਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਮੁਕ ਗਈ

ਸੀ। ਉਹ ਵਰ ਸਰਾਪ ਕਿਤੇ ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਡਰ ਸਹਿਮ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਤਮ ਬਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਐਸੇ ਯੋਗੀ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਨਸੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਵਜਰਯਾਨੀ ਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਰੀਸ ਹੀ ਸੀ, ਹਲਾਂ ਕਿ ਨਾਥ ਪੰਥ ਇਨਾਂ ਬੋਧੀਆਂ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਜਿਨਸੀ ਦੁਰਾਚਾਰ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਘਿਰਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚੰਦ (ਇੜਾ) ਤੇ ਸੂਰਜ (ਸੁਖਮਨਾਂ) ਬਾਬਤ ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੂਰਜ (ਸ਼ਕਤੀ), ਅਗਨੀ ਮਿੱਥੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਚੰਨ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਛੁਪੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਬਿੰਦੂ) ਨੂੰ ਸਾੜ ਸੁਟਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਜੋੜ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਬਣਦਾ, ਉਸਰਦਾ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਜੋੜ ਨਾਲ ਘਟਦਾ ਤੇ ਅੰਤ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਧਨ ਪਿਰ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਉਪਜਦੇ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਦੀ ਥਾਂ ਮਰਦ ਔਰਤ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਜਿਨਸੀ ਇੰਦ੍ਰਿਕ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਯੋਗੀ ਜੜੀ ਬੂਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕਾਗਰਤਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਆਮ ਸਰੀਰਕ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸੂਖਮ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਧੇਰੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਗ਼ਲਤ ਸੋਚਣੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਥਹਿੰਦੇ ਸਰੀਰਕ ਅਨੰਦਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸਨ। ਗੁਮਰਾਹ ਤਾਂ ਉਹ ਸਨ ਹੀ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਬਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲੁਕੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਤੇ ਭੋਗ ਇਕਠੇ ਹੀ ਚਲਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਭੁਲੜ ਯੋਗੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਭੁਲੜਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਐਸੇ ਸੂਝਵਾਨ ਜੋਗੀ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਪਣੀ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਅਪੜ ਜਾਂਦੇ ਭਾਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਸਿਧ

ਗੋਸ਼ਟਿ' ਵੀ ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।

ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲਈ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਯੋਗ-ਮਤਿ ਨੂੰ ਹੀ ਛੁਟਿਆਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਨਿਆਇਕਾਰੀ ਤੇ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਪੜਚੋਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਦੀ ਹੇਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੀ ਔਖਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਹੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਧੂਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਖਿਆਲ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਧੱਕਾ ਹੈ, ਅਨਿਆਇ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਉਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਦੇ ਕਈ ਅਨੁਵਾਦਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਲਾਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਧਰਮ ਅੰਦਰ ਪਾਈਆਂ ਗਲਤ ਲੀਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕੀ ਅਜ ਸਿੱਖੀ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹਿਆ? ਕੀ ਅੱਜ ਉਹੋ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾ ਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਢਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠ, ਸੰਪਟ ਪਾਠ, ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਤਅਲਕ ਨਿਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਨ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ, ਵਿਚਾਰਨ ਜਾਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ। ਕੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮੰਤਰ ਲੈਣੇ, ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ, ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਚੌਰਾਸੀ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤਰਫ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਰਾਸੀ ਕਟਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮੰਨਣਾ, ਆਦਿਕ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨਹੀਂ ਚਲ ਪਏ? ਕੀ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤੀਰਥ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਲਏ ਜਿਥੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖੀ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਿੱਖ

ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਹੋਈਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਰਸਮੀ ਪਾਠ, ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇ ਫੋਕੇ ਜਾਪ, ਤੀਰਥ ਅਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਪਰਬਾਂ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੇ ਦਾਨ, ਧੂਣੀਆਂ ਦੇ ਤਾਪ, ਵਰਤ ਨੇਮ ਆਦਿਕ ਕਈ ਬੇਸੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਯੋਗ ਮਾਰਗ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਿਰੇ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋਏ ਯੋਗ-ਮਤਿ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। 'ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

—:o:—

ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ

1 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਪਟਿਆਲਾ
2 ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭਾ 7 ਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ ਡੇਹਰਾਦੂਨ
3 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਕਲਗੀਧਰ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਬੀਕਾਨੇਰ
4 ਸਿਖ ਕਲਚਰਲ ਮਿਸ਼ਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੇਲਭ 15 ਸੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
5 ਡਾ: ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਆਟੋ ਸੈਂਟਰ ਮੇਨ ਰੋਡ ਰਾਂਚੀ
6 ਸ੍ਰ: ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਕਾਰਨੂਲ
7 ਸ੍ਰ: ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਧਨਬਾਦ
8 ਸ੍ਰ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤਸੀਲ ਰੋਡ ਜਗਰਾਉਂ
9 ਸ੍ਰ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ **M. D. 338 M H I Clarinda Iowa U. S A.**
10 **P. S. Curry 168 Clifton Ville Rd Woolston Warrington U. K.**
11 ਸ੍ਰ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਬਿਲਗਾ (ਜਾਲੰਧਰ)
12 ਬੀਬੀ ਚਰਨ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰੀ ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦਲ ਵਾਲਾ
13 ਸ੍ਰ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਟੇਲਰ ਗੁਰਦੀਪ ਨਗਰ ਜਗਰਾਉਂ
14 ਬੀਬੀ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਹਿਚਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ)
15 ਸ੍ਰ: ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਸਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਮੋਗਾ
16 ਬੀਬੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਸਪੁਤਰੀ ਬਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜਗਰਾਉਂ
17 ਸ੍ਰ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਗਵਾੜ ਲਧਾਈ ਜਗਰਾਉਂ
18 ਪੰਜਾਬ ਆਇਰਨ ਸਟੋਰਜ਼ ਲਾਜਪਤ ਰਾਏ ਰੋਡ ਜਗਰਾਉਂ
19 ਬੀਬੀ ਪੁਸ਼ਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪੁਤਰੀ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਮੁਲਾਂ ਪੁਰ
20 ਸ੍ਰ: ਨਥਾ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਗਵਾੜ ਗੁਜਰਾਂ ਜਗਰਾਉਂ
21 ਸ੍ਰ: ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਰੀਗਲ ਸਿਨੇਮਾ ਜਗਰਾਉਂ

ਨੋਟ :– ਟ੍ਰੈਕਟ ਨੰ: 133 'ਸੁਸਥਵਿਧੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਅਧਾਰ' ਅਤੇ ਨੰ: 134 'ਵੇਸਾਖੁ ਭਲਾ' ਹੋਵੇਗਾ ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ । ਨਰੇਣ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ ਪਟਿਆਲਾ ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫਰਵਰੀ 1977

ਛਾਪਕ । ਜੇਰਾਵਰ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਚੌਕੀ ਘਾਟ, ਪਟਿਆਲਾ ।